

Paranoiás papok, élve eltemetett bikák és egyéb bizarr történetek

David Warren Sabean:

Power in the Blood

Cambridge University Press, Cambridge, 1984. 251+X old.

D. W. Sabean könyve rendkívül összetett, bonyolult munka a korai újkor német falu, vidék társadalmi diskurzusáról. A könyv a bevezetőn és a konklúzió kivételével önálló történetet tartalmaz. Mindegyik eset egy Stuttgart környéki kisvárosban vagy faluban játszódik. De ez mellékes, hiszen a mikrotörténelem nem helytörténet. Sokkal fontosabb azonban, hogy a történeteket a központi – egyházi vagy világi – hatalom képviselője jegyezte fel.

Ismerős ez a szituáció a népi kultúra kutatói előtt. A népi kultúráról csak töredékes, szűrőkön keresztül közvetített kép kapható az ilyen típusú forrásokból. De Sabean nem is küszködik azzal, hogy megpróbálja egy autonóm népi kultúrát „kierőszakolni” a forrásokból, hanem jó értelemben véve hagyja magát vezetni a források által, és így eleve azokat a hatalmi viszonyokat vizsgálja, amelyeket ezek a források természetüknél fogva, a születés körülményei által meghatározva tartalmaznak. A központi egyházi és világi hatalom, valamint a helyi közösségek hatalmi harcainak olvashatók ki a legközvetlenebbül ezekből a forrásokból.

Ha egy ilyen konfliktushelyzet a vizsgálat tárgya, akkor már nem is annyira meglepő és mehökkentő, hogy Sabean azon kevés történészek egyike, aki tudatosan használja a geertzi sűrű leírás módszerét. Sabean azt igyekszik megragadni, ahogy két kultúra találkozik. A szituációból adódó félreértések és -értelmezések adnak módot számára az adott kultúra megismerésére, mintegy a törésvonalak mentén, egymás fényében írhatók le az itt találkozó kultúrák.

Az idegen betolakodó szerepét az első fejezetben a szuperintendens kénytelen betölteni, az ő jelentései – az 1580-as évekből – adják Sabean forrását. A szuperintendens a környék falvait járva próbál a végére járni annak, hogy egyesek miért nem hajlandók úrvacsorát venni. Ő persze azonnal valami kilengést, eretnokséget sejt a dolog mögött. Pedig valójában, ahogy az a tanulmányból kiderül, a problémát az archaikus, népi személyiségfogalom figyelembevétele oldja fel. A falusi ember valószínűleg pusztán csak kívülről, a közvéleményen, a rokonsági hálón és egyéb objektív viszonyokon keresztül definiálta önmagát. (Persze az objektív szó alkalmazása itt önmagában anakronizmus, mert épp arról van szó, hogy még hiányzik a szubjektum-objektum dichotómia.) Így például valakinek lezáratlan peres ügye volt, így a „szíve” úgymond „nem volt nyugodt.” Ha hű akart maradni a Biblia betűjéhez, ilyen nyugtalan lelkiállapotban nem vehetett részt az úrvacsorán. Szó sincs itt olyan belső, morális mozgatórugókról, amilyeneket a szuperintendens keresett. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ezeket a szuperintendensi jelentéseket vizsgálva ragadja meg az alkalmat Sabean, hogy mintegy a másik oldalt is felvázolja, pszichológiailag és filozófiailag is releváns elenzését adja a modern személyiség genezisének.

A hatodik fejezetben egy stuttgarti nyomozó (név szerint Bolley) az idegen kultúra képviselője, mintegy ő kényszerül magára öltetni az antropológus szerepét. 1796-ban (figyeljünk a beszédes évszámra!) jár először Beutelsbachban, ahol nem sokkal azelőtt járvány tört ki a marhák között. A falusiak erre a falun kívül lévő keresztútnál élve eltemették a falu bikáját. Az esetnek hamar híre ment a környéken, és Bolley kapta a feladatot, hogy nyomozza ki ezt a „kegyetlen és babonás” ügyet. Sabean forrása a Bolley által készített több mint kétszáz oldalas vallomásokot és jelentéseket tartalmazó munka, amelyet a fejezet elején, mintegy sűrű leírásként röviden összefoglal. Ezt a szöveget Sabean úgy kezeli, mintha az egy antropológus terepmunkája lenne, és igyekszik megfejteni a falusiak által használt fogalmak jelentéseit. Bolley számára ezek a vallomások zavarosak, ellentmondásosak, kibogozhatatlan belőlük, hogy „mi történt valójában”, de Sabean segítségével értékes elemeket nyerhetünk belőle a falu hatalmi életére, döntési mechanizmusaira nézve.

Így válik a történet kulcsfigurájává a falu vezetője, a *Schultheiss*. Az ő helyzete különleges, ugyanis egyrészt a falu választott vezetője, másrészt viszont az állam képviselője a faluban. Szinte korlátlan hatalom van a birtokában, mégis konszenzusra kell törekednie a faluval, hogy vezethesse azt. Egyszerre kell egyensúlyoznia a falun belüli frakciók, valamint a falu és a külvilág (a központi hatalom) között. Így azután a beutelsbachi *Schultheiss* nem is áll ki, de nem is határolódik el a temetéstől. Mindenkinél jó pontot kell szereznie. A történet másik „főszereplője” a *Sage* fogalma. A *Sage* körülbelül szóbeszédet, véleményt jelent, ezen alapul a falusi észjárás. Sokkal praktikusabb, cselekvésre orientáltabb, mint a racionális szemléletmód. Nem valamiféle szigorú, ideális igazságra támaszkodik, hanem a konkrét szituációnak leginkább megfelelő „instrumentális igazságra”. Bolley azt igyekszik megtudni, hogy történt-e valamilyen intézményes döntés arra nézve, hogy a bikát élve temessék el. Természetesen ilyennek nem akadt a nyomára (józan, értelmes emberekről van szó, akik meg tudják védeni magukat a központi hatalommal szemben). Döntés persze született, csak éppen a *Sage* formájában, amit nem kellett hangosan kimondani, így Bolley, az idegen számára az nem hallható, és ezért meg sem ismerhető, értelmezhetetlen marad.

Másrészt talán azt sem túlzás állítani, hogy két eltérő igazságmodellen alapuló világkép találkozik itt, és ezért érti félre a falusiakat Bolley. Csak látszólag beszélnek egy nyelvet, a jelentések eltérőek. Tanulságos, hogy a falusiak sokkal jobban kihasználják a szituációt (végül senkit sem büntettek meg), mint Bolley, sőt a *Schultheiss*, talán köztes helyzetének köszönhetően az egész helyzetet átlátja (egy alkalommal meg is jegyzi a nyomozónak, hogy úgysem értheti meg a falusiakat.)

A könyv e két fejezetében a lehangsúlyosabb a konfliktusok, a félreértelmezések elemzése, de a többi történetet is átmege az szövi ez a téma. A második fejezetben egy parasztpróféta a főszereplő, aki látomásaival a világi, intézményesült, „új” morált ítéli el a hagyományos, paraszti morál szemszögéből. A harmadik fejezetben pedig egy tizenhárom éves, boszorkánysággal vádolt, gyökértelen lány kerül szembe a helybeli domináns, felnőtt közösséggel. A negyedik fejezet egy lelkész karrierjén keresztül a helyi egyházi és világi hatalom konfliktusát mutatja be. Végül az ötödik fejezetben a helyi társadalmon belül a sikeresek és vesztesek (gazdagok és szegények) közössége csap össze egy állítólagos papgyilkosság ügyén.

Sabean munkája már akkor is emocionálisan és intellektuálisan egyaránt emlékezetes munka, kiváló könyv lenne, ha csupán csak jól megírt, izgalmas történetekből állna, amelyek a geertzi sűrű leírás módszerének egyik legsikeresebb, leghatékonyabb felhasználásával a történelemtudományban a kora újkori népi kultúra sokkal árnyaltabb, gazdagabb képét adják. De ezen felül egy újszerű társadalomtudományi szemléletet is láthatunk működés közben, amely egyesíti magában a mikrotörténelem, a történeti antropológia, a népi kultúra kutatás törekvéseit éppúgy, mint az új historizmus episztemológiai követelményeit.

Sabean munkája deklaráltan fogalmi elemzés kíván lenni, a történeteknek nem csak emberek, figurák, hanem fogalmak is főszereplői, még hozzá olyan alapvető társadalomelméleti fogalmak, mint például az uralom (*Herrschaft*), a közösség, a személyiség. De mi közülük van az ilyen „komoly”, filozófiai fogalmaknak paranoiás papokhoz, élve eltemetett bikákhoz és egyéb bizarr történetekhez?

Sabean ezekből az esetekből kívánja kibontani a fogalmak adott szituációban használt jelentését. Igyekszik a „földre” lehozni ezeket a fogalmakat „égi” a priori magányukból, valódi életet adva nekik. Egyik legfőbb célja az, hogy elkerülje a történetekben szereplő idegenek kudarcait. Az elit ezen a képviselői nem tudtak megszabadulni saját fogalmaiktól, saját előítéleteiktől, és így menthetetlenül képtelenné váltak a vidékiek megértésére. A legtöbb történész is így jár, amikor úgy foglalkozik egy adott kultúrával, társadalommal, hogy nem reflektál a saját maga által használt fogalmakra, s nem teszi fel magának a kérdést, lehet-e egyáltalán azokat alkalmazni az adott korra. Ahogy egy helyen írja Sabean, azokat a fogalmakat kívánja rekonstruálni, amelyek által a kor emberei látták a saját világukat, az eseményeket. Mintegy forrásai szerzőinek a háta mögött állva, leskelődve igyekszik valóban megismerni az embereket. A fogalmakat, ideákat, illetve azok jelentéseit pusztán a forrásokból igyekszik felépíteni. Az ideákat az emberi együttélés termékeinek, eszközeinek tekinti, amelyeket mi magunk hozunk létre és használunk nap mint nap, s amelyek állandóan változnak, amelyeknek saját történetiségük van.

Ennek az alapvető célkitűzésnek köszönhető, hogy Sabean munkáiban az elemzés sokkal hangsúlyosabb szerepet kap, mint az általában megszokott a mikrotörténelmi munkákban. A figyelmes olvasó hamar rájöhet, hogy valójában néhány történet nincs is befejezve. Az ötödik fejezet papjának ügye például nem igazán tisztázódik a tanulmány végére, de a harmadik fejezet boszorkánylányáról sem tudjuk, helyzete megoldódott-e valahogy. Ezek a történetek nem egyszerűen csak mint történetek fontosak, nem is példaként szerepelnek, mintegy az általánosításhoz kapcsolódó, csatolt illusztrációkként, hanem a kutatások egyedüli adekvát terepei azok. Ha úgy gondoljuk, hogy egy fogalom értelmét, jelentését a használata, a pragmatika határozza meg, akkor csak egyedi eseteket vizsgálhatunk. Kénytelenek vagyunk működés közben megfigyelni azokat.

A leggazdagabb fogalmi analízis a harmadik fejezetben található. A történet főszereplője Anna-Catharina Weissenbühler, aki 1683-ban, az eset idején 13 éves. Apa és anya nélkül él, még hozzá nem is szülőfalujában. A helyi lakosok jelentették fel, hogy boszorkánytörténeteket mesél. A szuperintendens vizsgálta ki az ügyet, Sabean forrását az ő feljegyzései, jegyzőkönyve adják.

Sabean nem egy átlagos boszorkánytörténetet akar itt feldolgozni, hanem inkább a lány megnyilatkozásából kívánja rekonstruálni, hogy milyen kép élt benne a falu közösségéről. Másik célja azt bemutatni, hogy a metaforikus struktúraként kezelt nyelvvel hogyan lehet konfliktusokat, társadalmi viszonyokat kifejezni. Sabean legalább olyan jó alanyra akadt, mint Carlo Ginzburg Menocchióban. Anna Catharina ugyanis – a szuperintendens megjegyzései szerint – minden félelem nélkül, könnyen és jól beszélt. A lány és a szuperintendens beszélgetései főleg a beszéd, a nyilvános nyelvhasználat körül folytak. Sabean három olyan, ún. metaforikus struktúrát vizsgál meg, amelyek szoros kapcsolatban állnak a beszéddel és képesek kifejezni a beszélő viszonyát környezetéhez.

Az első a (közös) étkezés és a beszéd viszonya. Anna Catharina sok olyan történetet mesél el, amikor ő valamilyen módon kimarad az étkezésből, az számára kudarccal jár. Ezekkel képes kifejezni a felnőtt társadalomhoz való problematikus viszonyát, sikertelen kommunikációs és beilleszkedési kísérleteit. Sabean itt ismét az antropológusok eredményeit használja fel, akik szintén megfigyelték, hogy az étel mint a csere tárgya, képes társadalmi viszonyokat kifejezni. A beszéd még az oktatásban kap nagy szerepet. A lányt elküldik az iskolába, hogy megmentse az ördögtől. Az iskola összetett hatalmi viszonyok terepe, a memorizáló tanítási módszer olyan fegyverező eszköz, amely az állami, egyházi, hivatalos kultúrát plántálja bele a tanítványokba, visszaszorítva a népi kultúrát. De a szó hatalmát Anna Catharina is képes használni. Szimbolikus lázadásként azt állította, hogy az ördög a nyelvére ült. Ezzel ugyanis mindenfajta kommunikációt, befogadást (legyen az étel vagy tanítás) elutasított. A harmadik metaforikus struktúra maga a boszorkányság fogalma. Ezen keresztül mondhatta el bárki, hogy hogyan látja a közösséget. Egyfajta veszélystruktúrát képes így meghatározni az ember. Ez a struktúra Anna Catharina esetében – ahogy ez más archaikus társadalmakban is megfigyelhető – párhuzamos a rokonsági struktúrával. Mindennapos veszélyt a közvetlen szomszédok és a házasságon keresztül szerzett rokonok jelentenek az egyén számára, hiszen velük van napi kapcsolatban, versengésben. Ezzel szemben Anna történeteiben is az összes pozitív szereplő vérrokona (nagybácsik, nagynénik), még az apja sem tűnik fel negatív szerepben, pedig ő elhagyta a lányát. A boszorkányság ugyanolyan hatalmi eszköz lehetett, mint a szó. Anna is megütközött ezen a szimbolikus mezőn, ugyanis név szerint megvádolt egy asszonyt, hogy ő csábította el, tanította a boszorkányságra. Ebből az összecsapásból a kisvárosban nagyobb presztízst, hatalmat bíró asszony került ki győztesen és tisztázni tudta magát a vádak alól. Ebben a történetben a beszéd, a kommunikáció különböző értelmezései, jelentései (a helyi lakosok és a lány értelmezései) szinte mind egy fiatal lánynak a felnőtt közösségbe való beilleszkedési kísérleteit tárták elé.

A kultúrának ez a folyamatként való felfogása, ahol a fogalmak különböző értelmezései a napi diskurzusban jönnek létre újra és újra, szerintem nemcsak egyes antropológiai iskolákkal, hanem a fenomenológiai szociológiával is sok rokonságot mutat. Alfred Schütz, Husserl egykori tanítványa fémjelzte ezt az iskolát. Ő a kései Husserl egyik központi fogalmából, az életvilágból (*Lebenswelt*) indul ki. Az életvilág az eleve és mindig adott környezet, amiben a dolgok jelentést, értelmet kapnak. Ezt az életvilágot az ember készen kapja, beleszületik, de egyben ő és minden társa az,

akik fenntartják, naponta újraértelmezik, konstituálják azt. Schützöt ezek a mindennapos gyakorlatok érdekelték, amelyek fenntartják az életvilág hálóját, s így születtek a mindennapokat, a hétköznapi tudatot, észjárásokat kutató mikrovizsgálatok. Ehhez a megközelítéshez hasonlóan Sabeannél is az adott fogalmak, mint a mindennapos gyakorlat eredményei nyernek értelmezést.

Sabean könyve laikus és szakmabeli olvasó számára egyaránt lebilincselően izgalmas és érdekes szellemi kalandokat kínál. De ezen túlmenően egy történész-olvasó számára azonban megkerülhetetlen kérdés a könyv elolvasása után, hogy mennyire helyes Sabean kutatási módszere, látásmódja. A könyv tanulmányai számomra meggyőzően mutatták azt, hogy mennyivel fontosabb, értékesebb és izgalmasabb az egyedi esetek megértése, megismerése, mint az ismeretelméletileg és módszertanilag sokkal bizonytalanabb, kétesebb általánosítások, általános fejlődésvonalak megrajzolása. Ezzel azonban talán még Sabean sem értene egyet maradéktalanul, hiszen a könyve végéhez hozzácsapott még egy konkluziót, amelyben igyekezett eseteit egy általános kép felrajzolásához használni. Ez azonban egyrészt elbizonytalanítja az olvasót (esetleg már eleve a konkluzió, s nem a forrás, hanem a történész előítélete szabta meg ez esetben is a mű egészét?), másrészt pedig az igazán friss, életszerű, új nézőpontú egyedi eseteket jóval ismertebb, szürkébb szituációba helyezi bele. A jól ismert történet az egyre erősödő, racionalizálódó központi világi és egyházi hatalomról és a népi kultúra folyamatos felszámolásáról. Arról nem is beszélve, hogy a már fentebb ismertetett hatodik fejezet (az eltemetett bikával) éppen csattanós ellenérvként szolgálhatna ezen elképzelés ellen, bemutatva a népi kultúra szívós életösztönét és a falusiak talpraesetségét.

A lényeg azonban az, hogy a konkluzió alig teszi ki a könyv tizedét, és a főszereplők mégis csak az egyedi esetek. A könyv látásmódja egészen új lehetőségeket kínál a történész számára ahhoz, hogy valódi emberekkel találkozhasson, valódi történetekről ír hasson, így jutva el talán igazán a megértéshez.

Sohajda Ferenc